

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

strukna). I en annan anteckningsbok räknas Lagerkvist till »modernismens tradition» i Sverige och i en recension av *Poeter om poesi* (1947, bibl. 336) framhåller Lindegren i en modifiering av *Kriser och kransars* betydelse att Lagerkvist »med 'Ordkonst och bildkonst' och 'Motiv' grundlade detta moderna bildtänkande».

Jag vill gärna se Lagerkvist som en av de tänkbara litterära inspiratörerna på ett mera allmänt plan i den blandning av det privatpersonliga, tidsupplevelserna, läsintycken – litterära och andra –, den litterära traditionen, den litterära miljön etc. som dikten skapas av. Därmed får man också en markering av den svenska tradition som i avhandlingen kommit i skymundan för mera uppenbara och tydligt skönjbara impulsgivare: surrealismen, Eliot och anglosaxisk poesi överhuvudtaget. Beträffande Lindegrens surrealism kunde Ekelöf enligt min mening ha diskuterats mera ingående. Man kan t. ex. i *sent på jorden* finna exempel på de lekar med ljudlikheter som Cullhed framhåller hos Breton, Tzara, Desnos och Lindegren (s. 128). Så i »Katakombmålning»: »vara varandras likar / värma varandras lik», och i »översvämning i storslaget landskap»; »på altaret ligger trollkarlens händer avskurna vid handleden; / desto handlösare skall han störta ner i avgrundens djup . . .».

Även Lundkvists sena, surrealistiskt inspirerade 30-talssamlingar bör ha haft betydelse. Karin Boyes inflytelserika programartikel i *Spektrum*, »Språket bortom logiken», torde också kunna diskuteras i detta sammanhang. Jfr t. ex. Lindegrens ord (avh. s. 145) om att han arbetar med »nyanseri oåtkomliga för det vanliga logiska språket».

Beträffande paralleller till Lindegrens »Tiden söker sin röst», som ovan tagits upp i samband med Lagerkvist, kan man slutligen också peka på ett Breton-citat i Lundkvists essä om surrealismen i *Ikarus' flykt*: »Var och en av oss har blivit utvald och ålagd att ge form åt det som i vår egen tid ropar efter uttryck». Ännu en parallell kunde Lindegren finna i ett Eliot-citat hos Matthiessen (s. 19f.): Dante »became the voice of the thirteenth century».

Frågan om Lindegren och Lagerkvist aktualiserar åter problemet med författarens auktoritet beträffande sin egen dikt, här sina egna influenser. Den aktualiserar också komplikationerna i den traditionella komparatismen, oåtkomligheten av komparativa sammanhang, influensernas ospårbarhet, rikedom av influenser, ekon, röster som söker en annan röst i en dialog genom tiderna. Lindegren tar i en recension av *Poeter om poesi* (1947, bibl. 336) upp tankegångar hos Ekelöf som erinrar om Roland Barthes' resonemang om déjà lu:

»Även Gunnar Ekelöf försvarar i sitt mångfasetterat lysande inlägg poetens integritet, men han för resonemanget ett steg längre och framlägger sin tro på att all mänsklig produktion, enkannerligen den konstnärliga, måste betraktas som kollektivt frambringad. Hans bidrag kastar ett delvis nytt ljus över hans diktning. Bland annat underkastar han sin egen poesi en rätt hårdhänt kritik, rättar till ett par av kritikens missgrepp, avvisar somliga påverkningsteorier och påvisar andra – visserligen inte som påverkan i litteraturhistorisk mening utan som 'identifikationer'. Han lägger också fram ett skarpsinnigt och nyanserat försvar för den 'polyfona' lyrikens möjligheter.»

Hur har då avhandlingsförfattaren lyckats förverkliga

sina intentioner? Har han åstadkommit vad han utlovat? Svaret måste obetingat bli ja. De påpekanden som här har gjorts framstår i det stora hela endast som randanmärkningar i granskningen av ett arbete som övertygar om en imponerande förmåga till både känslig och stringent analys, om en föredömlig grundlighet och noggrannhet i dokumentationen av de genetiska sammanhangen, om en blick för väsentliga frågeställningar och en förmåga att diskutera dessa på ett fruktbart sätt. Med Anders Cullheds avhandling har vi fått det länge saknade standardverket om *mannen utan väg*, ett verk som all kommande Lindegrenforskning kan dra nytta av för ett fördjupat studium av en av våra mest internationella poeter, därtill en av våra få poeter av internationell klass.

Urpu-Liisa Karahka

Håkan Attius: *Estetik och moral. En studie i den unge Werner Aspenströms författarskap*. Almqvist & Wiksell International. Sthlm 1982.

Håkan Attius' avhandling är, som författaren själv framhåller i sin inledning, »det första sammanfattande arbetet om initialskedet i Werner Aspenströms verksamhet som diktare och debattör». Det innebär naturligtvis inte att han har beträtt alldeles jungfrulig mark; han har kunnat stödja sig på flera viktiga specialstudier, men det är alltså ingen som tidigare har arbetat sig igenom hela materialet av essästik, debattartiklar och dikt från Aspenströms 40-tal. Nu har också Attius lämnat en del texter därhän. Det gäller novellsamlingen *Oändligt är vårt äventyr* från 1945 och vidare ett så väsentligt område som dramatiken. Någon totalbild av Aspenströms tidiga produktion får vi därför inte. Avhandlingstitelns »estetik och moral» syftar på Aspenströms strävan att i unga år nå fram till en livshållning och en adekvat *lyrisk* form att gestalta den i.

Avhandlingen är indelad i tre kapitel som vart och ett avslutas med en genomgång av en diktsamling, i första kapitlet debutboken *Förberedelse*, i det andra *Skriket och tystnaden* och i det tredje genombrottsamlingen *Snölegend*. Första kapitlet inleds med en biografisk översikt, som skisserar Aspenströms barndoms- och uppväxtmiljö, hans år på Sigtuna folkhögskola och hans tid som en av redaktörerna för tidskriften *40-tal*. I ett följande avsnitt behandlas Aspenströms religionskritiska artiklar, och innan författaren kommer in på debutboken ger han också en kortfattad redogörelse för vad han kallar estetiska utgångspunkter, där han berör Aspenströms intresse för Bertil Malmberg och för dikten som magi och besvärjelse och slutligen hans – förmenta – protest mot den s.k. beredskapsdiktningen. – Andra kapitlet består av två större avsnitt; det första har titeln »Idékritik till och med 1947» och går igenom ett antal tidnings- och tidskriftsartiklar, flera av dem med anknytning till de stora obegriplighets- och pessimismdebatterna. Detta material används som underlag för en bestämning av Aspenströms politiska hållning och hans allmänna livssyn inför den första mera mogna diktsamlingen, *Skriket och tystnaden*, som alltså ägnas kapitlets senare del. – Slutkapitlet, avhandlingens längsta, inleds med ett avsnitt om »Det intellektuella och politiska klimatet under 1940-talets sista år», dvs. det kalla krigets år, då Aspenström ställde upp som en av tredje ståndpunktens förespråkare. Andra avsnittet be-

handlar Aspenströms position i en förnyad debatt om diktens ansvar och ett tredje, kort avsnitt tecknar hans utgång ur fyrtioalet, hans protest mot ett ensidigt krav på tidsmedvetenhet; analysen ersätts av besvärjelse. Avhandlingens slutsten och krön utgörs av den jämförelsevise breda analysen av diktsamlingen *Snölegend*.

Det inledande biografiska avsnittet behandlar åren 1918–50, dvs. tiden från Aspenströms födelse till året efter utgivningen av *Snölegend*. Tiden fram till 1936, då Aspenström skrevs in vid Sigtuna folkhögskola, skildras ytterst kortfattat, på ca 1 ½ sida, och dessutom med en generande brist på metodisk medvetenhet. Författarens antydningar om den intellektuella miljön är osäkra och famlande. Ett jämförelsevise stort nummer gör han av en folkskollärare Engholm i Nyberget utanför Smedjebacken som var aktiv inom freds rörelsen och ägnade sig åt esperanto. Det finns inga belägg för kontakt mellan den unge Aspenström och Engholm, framhåller författaren, men ändå hävdar han att det finns skäl att anta att Engholms verksamhet »avsatt spår» hos Aspenström. Engholm tecknas – alldeles på fri hand – som en sagans välvillige hjälpare åt den fattige men klipske gossen Werner. Där emot har författaren endast helt kort noterat Aspenströms egna omnämmanden av den fredsörening som fanns i hans hemtrakt och av den närliggande »radikala och idealistiska smittokällan Brunnsvik». När Aspenström 1936 valde Sigtuna framför Brunnsvik var det, har han själv sagt, för att komma bort från hemmiljön. Han har därmed och genom att ange Brunnsviksandan som »präglings» lagt ut ett bete åt avhandlingsförfattaren som denne inte alls nappat på. Inte minst med tanke på Aspenströms senare uppgörelser med olika former av idealism och religiositet hade en närmare undersökning av dessa tidiga års »präglings» varit av stort intresse.

Första gången Aspenström tar upp de religiösa frågorna i ett större offentligt sammanhang är i augusti 1942 med artikeln »Den fördröjda sekulariseringen» i Dagens Nyheter. Han angriper där sammanställningen »kristen humanism» och tanken att kristendomen skulle vara något slags garant för demokratin. Mot den kristna humanismen ställer han något som han vill kalla ateistisk humanism och som han menar har lika gammal hävd i Sverige som den kristna; den svenska linjen är visst inte den kristna linjen. Sekulariseringen är en oundviklig process. Som artikelns grogrund anger avhandlingsförfattaren förslagsvis dels ett par skrifter av Manfred Björkquist från 1928 resp. 1939, dels »middagssamtal och dylikt i den björkquistska familjekretsen». Vidare pekar han (not 18, s. 164) på den samtida dagspressdiskussionen om demokratin. Nyckelbegreppet torde dock vara »kristen humanism», som ju pekar direkt på Förbundet för kristen humanism, grundat 1937 av bl. a. Manfred Björkquist. Avhandlingsförfattaren nämner förbundet (not 19, s. 164 f.) men utan att egentligen dra in det i diskussionen kring Aspenströms artikel. »Kristen humanism» betecknade i början av andra världskriget en viss typ av andlig beredskap. En viktig gestalt i sammanhanget, vid sidan av Björkquist, var Alf Ahlberg på Brunnsvik. Men det är Sigtuna – det Sigtuna där Aspenström tillbringat två årskurser – som får betraktas som förbundets centrum. Mot den kristna humanism som odlades där vände sig både teologer av en viss skola och företrädare för den s. k. profanhumanismen, den senare allmänt omfattad i socialdemokratiska och vänsterli-

berala kretsar. I sin artikel hävdar Aspenström denna profan-humanistiska ståndpunkt mot den kristna humanism som Manfred Björkquist och förbundet propagerade för. (En poäng i sammanhanget är att det första och häftigaste bemötandet av Aspenströms DN-artikel kom i Svenska Morgonbladet, vars kulturredaktör – författare till de aktuella inläggen – var Erik Hjalmar Linder, styrelseledamot i Förbundet för kristen humanism.) Aspenström grep alltså in i en fortlöpande debatt om den kristna humanismen och framträdde som representant för en stark åsiktsriktning i samtiden. Detta sammanhang hade man gärna sett tydligare framhåvt i avhandlingen.

När avhandlingsförfattaren säger att Aspenströms DN-artikel och hans senare inlägg i diskussionen kring den pekar mot »den allmänna utveckling mot samvetemoralism och förläggande av intresset till människan själv som utgör ett av den svenska fyrtyotalismens kännetecken», förefaller han alltför ivrig att se framåt, att hitta förebud. Utgångspunkten för Aspenström är ju en beredskapshållning med patriotiska förtecken. »Kärleken till hemlandet var ett värde som vi under mellankrigsåren höllo på att glömma», skriver han; »nu kalla vi det omistligt, ty vi ha upplevat det som en mäktig realitet. Och denna nya nationella känsla kommer säkerligen att ha betydande och varaktiga verkningar, ty den omfattas av ett folk, inte av en grupp brådsinta idealister, och är omisskännligt äkta.» Här befinner vi oss ju långt från den senare fyrtyotalismens ifrågasättande av alla värden och dess allmänna relativism. Aspenströms artikel får i stället ses som en beredskapshandling. Den fråga han ställer under debatt är hur beredskapen bäst skall upprätthållas. Detta viktiga inslag i artikeln har avhandlingsförfattaren inte beaktat, och han har heller inte velat se det i diktsamlingen *Förberedelse*, som kom ut i maj 1943. Avsnittet om denna samling inleder han med att konstatera att Aspenström aldrig gjorde något explicit angrepp på beredskapsdiktningen, men han menar sig ändå kunna konstatera en »implicerad kritisk hållning gentemot de värderingar som där framfördes», och han avser då i första hand »relationen mellan demokrati och kristendomen». Det sista är en viktig inskränkning; beredskapsdiktningen innehåller ju så många andra element – en allmän vilja att stå det onda emot, en idealistisk tro på humanitetens och demokratins seger, en nyväckt patriotism.

Förberedelse har som andra nummer dikten »Till en ungdom», daterad »Sigtuna, våren 1942». Dikten inleds med två strofer som tecknar den aktuella situationen: tjocka rökmoln väller om våren in över landet; havet sköljer upp skeppsvrak på kusten; undergångsprofeter mumlar. Men mot den hotfulla situationen och mot all defaultism ställer dikten i fortsättningen ungdomsidealiteten. Det är ungdomen som skall omforma världen. Svärdets makt är kort, ungdomen – efterträdarna – skall till slut segra. Man kan ställa den här dikten mot Aspenströms artikel »Ungdom och idealitet» i *Sigtunaringen* 1939, och man finner att attitydförändringen är remarkable. Under trycket av tidshändelserna har Aspenström tillfälligt skakat av sig all tvehågsenhet och dragit på sig beredskapsdiktarens uniform. I princip samma hållning intar han i de båda följande dikterna i samlingen, »O kunde ord» och »För hjärtats sak», där han mobiliserar orden, dikten, till kamp för en bättre värld. När han i prosastycket »Plattsökande» säger att han har »Betyg i

taggrådsspel och modern, saklig fosterländskhet», är ironin säkert riktad mot Gullberg och övriga beredskapsdiktare, som avhandlingsförfattaren föreslår, men därmed i hög grad också mot honom själv. Han hade onekligen meriter på området.

Avhandlingens andra kapitel inleds med ett avsnitt betitlat »Idékritik till och med 1947». På ett förtjänstfullt sätt presenteras och analyseras här Werner Aspenströms idékritiska essäer och debattartiklar från några år kring 40-talets mitt. Det är nu Aspenström utarbetar den livshållning grundad på medvetandet om tillvarons och människans ofrånkomliga splittring som avhandlingsförfattaren har kallat »motsägelsehållningen» och som formuleras mycket klart i essän »Zebran och den amoraliska människan» i 40-tal 1946. Denna motsägelsehållning betraktas i avhandlingen som ett genomgående signum för den aspenströmska dikten; att spåra och analysera den har författaren uppenbarligen sett som sin centrala uppgift. Begreppet sägs i inledningen vara baserat på »den kunskapsteoretiska insikten om att myten om personlighetens enhet inte längre kan upprätthållas» (s. 10). En något utförligare definition ges i slutet av avhandlingen där det heter att motsägelsehållningen »kan preciseras som den försonande attityd, vilken inkluderar tillvarons och det egna jagets antinomier. Den leder till [---] antingen ett restlöst accepterande av motsägelseernas båda led eller en av ironierna neutraliserad ambivalent hållning i ingenmanslandet mellan tro och förnekelse» (s. 161).

Motsägelsehållningen hos Aspenström är inte någon »upptäckt» som avhandlingsförfattaren kan tillskriva sig. Men han har till den grad gjort den till sitt föremål att den på ett betänkligt sätt hindrat honom att lägga andra och vidare aspekter på Aspenströms diktning. Detta har medfört att avhandlingens analyser ofta blivit både skruvade och ofullständiga och att termen pressats till att gälla varje slags nyanserad utsaga. Ett enda exempel: i andra strofen av dikten »Snöbrev» (*Snölegend*) skildrar brevskrivaren sitt landskap som en obruten slätt där tystnad råder. Men tomheten är inte absolut: man kan se fågeltorn och flygande duvor; därtill kommer de egna minnena och drömmarna. Avhandlingsförfattaren tycker sig här möta »en subtil plaidoyer för snömänniskans predikament, som genom sin ironiska laddning kommer att rymma ett motsatt budskap, en motsägelsehållning» (s. 121). Men vad brevskrivaren uttrycker är ju att tomheten och ödsligheten inte är total. Med den tillämpning av avhandlingsförfattaren gör av begreppet motsägelsehållning tenderar det att mista sina specifikt aspenströmska konturer och flyta ut över hela det litterära landskapet. Fixeringen vid motsägelsemönstret har också medfört att författaren trots allt fått lämna viktiga sidor av Aspenströms tidiga diktning därhän. Det gäller inte minst idyll- och naturlyriken med dess ömhet och humor, drag som visat sig bestående hos diktaren. Det finns ett leende hos Werner Aspenström som saknar resonans i denna undersökning.

Håkan Attius' avhandling har sitt värde främst i kartläggningen av Aspenströms journalistiska och essäistiska idékritik under de aktuella åren. När det gäller diktarbiografen återstår det mesta att göra, och för att lyfta fram den lyriska egenarten krävs ett känsligare handlag.

Torkel Stålmarch

Birgitta Jansson: *Trolösheten. En studie i svensk kulturdebatt och skönlitteratur under tidigt 1960-tal*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 18. Uppsala 1984.

Syftet med Birgitta Janssons avhandling är att undersöka den trolöshetsattityd som formulerades på 1940- och 50-talen av bland andra Karl Vennberg och Lars Gyllensten och som i utspätt skick debatterades i början av 1960-talet och samtidigt också gestaltades i några romaner: Torsten Ekboms *Negationer* (1963), Björn Håkansons *Generalsekreteraren* (1965) och Per Olov Enquists *Magnetisörens femte vinter* (1964).

Triumviratet Ekbohm-Håkanson-Enquist gestaltar enligt författaren trolösheten ur olika aspekter. Hos Ekbohm möter man något som benämns »kunskapsteoretisk trolöshet», hos Håkanson en »ideologisk trolöshet» och hos Enquist båda delarna.

Om avhandlingens uppläggning – en del idéanalys, en del debattanalys och en del textanalys – ter sig nära nog självklar och ur mångsidighetssynpunkt idealisk, avtecknar sig en mindre magnifik kurva om man ser till innehållet i det som avhandlas. Vad Birgitta Jansson beskriver är å ena sidan trolöshetsdiskussionens tilltagande trivialisering och å andra sidan några författarskap som har det gemensamt, att deras tyngst vägande insatser infaller i tiden efter den period som här avhandlas.

Avhandlingen kommer på det sättet att i hög grad beskriva olika bristsymptom i det tidiga 60-talets svenska kulturklimat, och först mot slutet av perioden – och avhandlingen – skymtar en ljusning i den tilltagande ideologiska polariseringens tecken. Vad skönlitteraturen beträffar – det gäller inte bara de tre här nämnda författarna – håller säkert de flesta också med om att det skrevs intressantare och bättre saker under decenniets senare hälft.

Men just för att det förhåller sig så och för att man gissningsvis kan räkna med att det i framtiden blir den perioden som kommer att tilldra sig större intresse, är det bra att någon tagit sig an den förra delen. Avhandlingen är här en pionjärsats. Förutom några avsnitt i tre avhandlingar om Lars Gyllensten – Johannessons, Muncks och Isakssons – och några sidor i Leif Erikssons avhandling om Ekelöf och 60-talet, är de tidigare arbeten Birgitta Jansson kunnat använda mest av essay- eller handboks-karaktär.

Vad pressdebatten beträffar har en del – men långt ifrån allt – material utgivits i antologin *Trolöshet-normlöshet* (1966). För beskrivningen av debattklimatet i vidare mening föreligger en god översikt i Sven Nilssons uppsats »Den kulturpolitiska debatten under 1960-talet» (1970). När det gäller konstdebatten, har också en del material samlats i en – liksom trolöshetsantologin – anonymt utgiven volym: *Är allting konst? Inlägg i den stora konstdebatten* (1963).

Men Birgitta Jansson har strukturerat detta och annat material, placerat in det i ett sammanhang med perspektiv bakåt och framåt, och hon har gjort det med en stränghet som är till fördel för avhandlingen, även om den någon gång går ut över de texter eller personer hon har att behandla. Således rymmer redan hennes definition av »trolöshetsdebatten» ett visst avståndstagande: »trolöshetsdebatten, här definierad som det unga 1960-talsgärdets pressdebatt kring ett trolöshetsbegrepp som är expli-